

KS. RAFAŁ POKRYWIŃSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

 <https://orcid.org/0000-0003-1834-5739>

e-mail: r.pokrywinski@uksw.edu.pl

WOLNOŚĆ RELIGIJNA W BADANIACH NAUKOWYCH

Religious freedom in scientific research

Abstrakt: W ostatnich latach prowadzi się intensywne badania nad wolnością religijną. Na świecie i w naszym kraju powstają liczne ośrodki monitorujące i analizujące stan przestrzegania tego podstawowego prawa człowieka. Prowadzi się w nich liczne badania podstawowe, ale szczególny akcent pada na badania stosowane, które mają na celu odkrycie i powiązanie wyników z życiem społecznym, oraz badania wdrożeniowe wprowadzające w życie postulaty a także opracowane modele konkretnego postępowania. Wynika to między innymi ze wzrostu zagrożenia wolności religijnej w skali całego świata oraz dowartościowania roli religii w kwestiach społecznych i ekonomicznych. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie charakterystyki badań naukowych dotyczących wolności religijnej z podziałem na badania podstawowe, stosowane i wdrożeniowe.

Słowa kluczowe: wolność religijna, badania podstawowe, badania stosowane, badania wdrożeniowe, raporty wolności religijnej.

Abstract: In recent years, there has been intensive research on religious freedom. Numerous centers monitoring and analyzing the state of compliance with this elementary human right emerge in the world and Poland. They conduct various basic research, but particular emphasis falls on applied research, which aims to discover and link the results to social life, and implementation research which introduces the postulates and developed models of concrete conduct. Contributing to this is, among other things, the increase in the threat to religious freedom throughout the world and the appreciation of the role of religion for social and economic issues. This article aims to present the

characteristics of scientific research on religious freedom, divided into basic, applied, and implementation research.

Key words: religious freedom, basic research, applied research, implementation research, religious freedom reports.

Ogólna perspektywa wolności religijnej

Wolność religijna jest podstawowym prawem człowieka, które oznacza prawo wszystkich ludzi do wierzenia i uzewnętrzniania swojej wiary oraz działania według niej indywidualnie i wspólnotowo w sferze prywatnej i publicznej zgodnie z rozumieniem prawdy ostatecznej (Religious Freedom Institute, 2022, [12.12.2022]). Religijność stanowi integralną część ludzkiej natury i dotyczy fundamentalnych pytań typu: „Skąd pochodzę?”, „Dokąd dążę?”, „Jaki jest ostateczny cel mojego istnienia?”, „Jaka jest istota rzeczywistości ostatecznej?”. Poszukiwanie odpowiedzi na te pytania angażuje w całości umysł i wolę osoby ludzkiej i zakłada kontakt z rzeczywistością transcendentną w ramach tego, co jest określane jako religia. Wolność religijna ma charakter fundamentalny i wyrażnie ludzki w dążeniach, aby nie tylko poznać prawdę, ale umiejscowić w niej siebie samego zgodnie z najgłębszą naturą rzeczywistości. Tak rozumiana wolność religijna ukazuje swoje pełne znaczenie tylko wtedy, kiedy jest zakorzeniona w ludzkiej społeczności, w jej strukturze prawnej, politycznej i kulturowej.

Wolność religijna jest uznana przez społeczność międzynarodową za fundamentalne prawo człowieka, które domaga się ochrony na wszystkich poziomach, czyli indywidualnym, społecznym, narodowym, kontynentalnym oraz światowym. Obejmuje ona jednostki i grupy, które przyjmują tradycyjne i nietradycyjne systemy religijne, monoteistyczne i politeistyczne, a także przekonania niereligijne. Jest chroniona przez art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który został podpisany przez 196 krajów na świecie, art. 9 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. oraz art. 10 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 7 czerwca 2016 r. Wolność religii i swoboda jej praktykowania jest także ujęta w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r. (Bernaciński, Wawrzyniak, 2022, [12.12.2022]). Większość krajów w ramach swoich konstytucji umieszcza zapis o wolności wyznania. W polskiej konstytucji wolności religijnej poświęcono art. 53. Ochrona wolności religijnej zakłada zabezpieczenie innych praw człowieka, jak prawo do własnego zdania i wypowiedzi, zgromadzeń, prawo do życia,

nietykalności cielesnej i zakaz tortur itp. (Jabłońska, 2022, 49). Niektóre z nich muszą wcześniej zostać zapewnione, aby można było w pełni cieszyć się wolnością religijną. Z drugiej strony dyskryminacja na tle religijnym dokonuje się najczęściej z naruszeniem któregoś z pozostałych praw człowieka (Open Doors, 2022, 30, [12.12.2022]). Stanowią one bowiem całość i są równe między sobą, choć każde z nich ma swoją specyfikę.

Wyznawanie wiary obejmuje tworzenie religijnych instytucji, które spełniają ważne funkcje nie tylko w obrębie grupy religijnej, ale posiadają znaczenia dla całego społeczeństwa i świata. Religijność wnosi ogromny wkład w kulturę. Zachodzą wielorakie i głębokie związki religii ze społeczeństwem, a instytucje religijne są autentycznym dobrem publicznym (Jabłońska, 2023, 30). Wraz z innymi elementami oddziaływania społecznego jak ochrona zdrowia, edukacja, działalność charytatywna oraz kulturotwórcza religijność zwłaszcza w formie instytucjonalnej posiada znaczący walor. Zapewnienie wolności religijnej służy rozwojowi społecznemu oraz stanowi antidotum na powstające napięcia społeczne (Foris Working Group Report, 2021, 4, [12.12.2022]). Wolność religii zakłada i domaga się, aby wspólnoty wiary miały prawo do jej przekazywania w ramach prowadzonych szkół wszystkich szczebli łącznie z uniwersytetami i centrami naukowymi. Obok innych jednostek naukowych badają one w sposób systematyczny samo zagadnienie wolności religijnej w różnicowaniu poszczególnych religii, co przyczynia się z kolei do zwiększenia świadomości rangi wolności religijnej i przynosi praktyczne sposoby jej ochrony.

Pojęcie badań naukowych

Istotą nauki jest stawianie odpowiednich pytań i próba odpowiedzi na nie według określonej metody, a więc posługiwanie się hipotezami naukowymi oraz sprawdzanie ich prawdziwości przez naukowców w ramach instytucji i organizacji naukowych. Działalność naukowa rozpoczyna się od badań, które można zdefiniować jako ogół czynności przygotowawczych i wykonawczych w obrębie pracy naukowej mających na celu zdobycie materiału naukowego i jego opracowanie. Łącznie z gromadzeniem, systematyzowaniem oraz prezentacją rezultatów stanowi to określoną całość w działalności naukowej. Przekazywanie informacji naukowej ma miejsce w ramach procesu dydaktycznego, podczas konferencji oraz za pośrednictwem szeroko rozumianej informacji naukowej. Kolejnym etapem jest uzasadnianie twierdzeń oraz próba budowania teorii naukowej (Sobczak, 2007, 62).

Wreszcie w ramach działalności naukowej jest miejsce dla krytyki naukowej polegającej na analizie i ocenie dzieł naukowych według ich poprawności formalnej i merytorycznej, wartości epistemicznej i praktycznej przydatności (Sobczak, 2007, 65).

Obecnie w ramach nauki wyróżnia się trzy typy badań naukowych: podstawowe, zwane inaczej teoretycznymi, zajmujące się wewnętrznymi elementami danej teorii czy rzeczywistości, stosowane – mające na celu zbadanie istniejących powiązań z życiem praktycznym i możliwości wpływu na nie oraz wdrożeniowe, które aplikują opracowane modele zmian. Taka typologia faworyzuje praktyczne nachylenie badań. Działalność naukowa zakłada ogromny wpływ społeczny nauki, ponieważ rozwój społeczeństwa jest możliwy dzięki jej istnieniu i postępowi (Sobczak, 2007, 62). Na polu społecznym działalność naukowa przecina się więc z każdą inną, która w ten sposób może stać się przedmiotem zainteresowania naukowców. Nauka nie może zamknąć się w swoim świecie, a uprawiający ją nie sprowadza się do roli archiwisty czy kustosa porządkującego zbiory informacji. Trzeba ciągle podejmować nowe badania we wszystkich obszarach i dyscyplinach, ponieważ od tego zależy postęp cywilizacyjny (Sobczak, 2007, 70). Zagadnienie wolności religijnej posiada ogromny potencjał do badań podstawowych, stosowanych i wdrożeniowych. Zwłaszcza badania stosowane są istotne z racji konieczności ochrony wolności religijnej i jej wpływu na całokształt funkcjonowania społecznego. Zapobiegają instrumentalnemu wykorzystywaniu religii do celów partykularnych sprzecznych z jej podstawową naturą.

Wolność religijna w badaniach podstawowych

Badania podstawowe mają na celu zdobycie nowej wiedzy na podstawie określonych zjawisk, bez koniecznego związku z praktycznym zastosowaniem. Wszystkie one mogą posiadać konotacje praktyczne, ale nie przystania to teoretycznego waloru badań, w ramach których należy stawiać hipotezy, przeprowadzać badania literatury, porządkować otrzymywane wnioski oraz budować teorie. W ramach zagadnienia wolności religijnej wyróżnia się liczne obszary, w którym takie badania powinny być podejmowane, zwłaszcza w dziedzinie filozofii, teologii i prawa. Ze względu na przedmiot religii – rzeczywistość transcendentną badania przeprowadza się między innymi na terenie teologii, filozofii, religioznawstwa i kulturoznawstwa, a ze względu na podmiot religii – w ramach socjologii, psychologii i politologii. Paradygmatem badań nad wolnością religijną są dzieje chrześcijaństwa i wpływ, jakie

ono wywarło na ukształtowanie się współczesnej idei wolności religijnej. Szczególnie istotne stają się badania nauczania kościelnego oraz dialogu ekumenicznego i międzyreligijnego. Historia relacji międzyreligijnych, np. chrześcijańsko-muzułmańskich dostarcza wielu cennych – również dzisiaj – uwag teoretycznych. Analiza wolności religijnej ujawnia jej podstawowe komponenty, przez które łączy się z innymi rodzajami wolności człowieka. Chodzi tu o wolność myśli i słowa, sumienia, wyznania, kultu i praktyk religijnych, małżeństwa opartego na koncepcji religijnej (np. jako sakramentu), wychowania dzieci zgodnie z wyznawaną wiarą itp.

Pierwszym obszarem poszukiwań teoretycznych związanych z wolnością religijną jest samo pojęcie wolności, bo z niego dopiero wynika pojęcie wolności religijnej. Wolność jest zagadnieniem interdyscyplinarnym, obejmuje badania filozoficzne i antropologiczne, jak również teologiczne, prawnicze, polityczne, społeczne itp. W związku z bogatym polem semantycznym zależnym od aspektu zainteresowania może być ona wielorako definiowana. Różnice w pojmowaniu wolności nie są jednak wyłącznie aspektowe, ale ujawniają istnienie sporu wokół koncepcji wolności. Spór ten zasadza się na rozumieniu ludzkiej woli i odpowiedzialności moralnej, z którego wynikają przeciwne koncepcje wolności oraz konieczne jej ograniczenia w ramach relacji jednostka – państwo lub ekonomicznie: libertarianizm – utylitaryzm (Zalewski [i in.], 2021, [12.12.2022]). W kręgu myśli teologicznej, która najmocniej wpłynęła na zachodnią antropologię, wolność jest podstawową cechą człowieka, stworzonego na obraz Stwórcy. Wypływa z jego godności i jest formą istnienia indywidualnego i społecznego (Jan Paweł II, 1981, 11). To właśnie z ontycznie pojmowanej wolności (*ius naturae*) pochodzi cały katalog praw człowieka w postaci wolności słowa, sumienia czy wyznania, a także wolności założenia rodziny, wyboru zawodu, swobody przemieszczania się i wyboru miejsca zamieszkania itp. Prawa te grupuje się według określonych płaszczyzn jako kulturowo-humanistyczne, małżeńsko-rodzinne, społeczno-gospodarcze oraz polityczne. Badania podstawowe pogłębiają wzajemne powiązania poszczególnych rodzajów wolności z wolnością religijną, która jest jednak czymś uprzednim wobec nich wszystkich, ponieważ dotyczy najbardziej intymnej sfery ducha ludzkiego i stanowi rację bytu innych wolności (Jan Paweł II, 1981, 11).

Wolność religijna zabezpiecza rozumne poszukiwania najwyższej prawdy oraz możliwość przyłgnięcia do niej całą istotą bez żadnej formy nacisku czy przemocy, jedynie w ramach imperatywu sumienia (Jan Paweł II, 1988, 6). Taki przedmiot wolności przekracza materialny świat i określa relację

człowieka do Boga. Powstaje stąd prawo do poszukiwania Boga jako najwyższej wartości prawdy i dobra, z której posiadania wynika dla człowieka możliwość osiągnięcia szczęścia. Umieszczenie religii wyłącznie w sferze kultury jest redukcjonistyczne i nie odpowiada na pytanie, jak wyjaśnić przygodność bytu człowieka. Tak zwana neutralność światopoglądowa rozumiana jako brak wszelkich elementów religijnych jest wycofaniem się z pytania o ostateczne przyczyny bytu człowieka i możliwości osiągnięcia szczęścia absolutnego (Piechowiak, 1994, 8). Ludzka potencjalność i rozwój domagają się wyjaśnienia transcendentnego, ponieważ odwołują się do rzeczywistości absolutnej.

Częściowo w skład badań teoretycznych, a częściowo stosowanych wchodzi kwestia relacji wolności religijnej i państwa. Z teoretycznego punktu widzenia wolność sumienia nie może być w żaden sposób kontrolowana treściowo przez władze cywilne, ponieważ nie leży ona w ich kompetencjach, choć powinna być przez nie zabezpieczana. Państwo ma chronić wolność, a nie ją definiować. Wolność sumienia odwołuje się bowiem nie do uwarunkowań politycznych, ale do pytania o byt ludzki oraz problematykę Boga. Rozróżnia się jednak składniki wolności religijnej, które mają charakter absolutny i nie podlegają żadnym ograniczeniom przez władze cywilne, oraz kategoriałne, czyli takie, które w szczególnych przypadkach mogą być ograniczone.

Wolność religijna w badaniach stosowanych

Analiza naukowa wolności religijnej w badaniach podstawowych wykazuje, że każdy człowiek jest nią obdarzony z racji natury ludzkiej bez względu na inne uwarunkowania. Ludzie jednak nie żyją w samotności, ale tworzą wspólnoty, w ramach których chcą realizować poszczególne wartości i ontyczne uprawnienia. Jeśli więc wielkim dobrem każdego człowieka jest jego religijność, to musi przyczyniać się ona również do harmonii społecznej oraz być źródłem jej rozwoju, bezpieczeństwa i pokoju. Postęp społeczny nie może dokonywać się ani obok, ani tym bardziej wbrew religii. Wszystkie sektory życia społecznego mogą odnieść pożytek z zapewnienia wolności religijnej. Ukazują to badania naukowe wolności religijnej, których wyniki albo przyznają walor danej rzeczywistości, stanowiąc asumpt do jeszcze większego wzrostu, albo przeciwnie – wykazują braki i błędy, a w związku z tym postulują ochronę danych wartości. Dynamiczne zmiany społeczne i stale występujące zagrożenia wolności domagają się analizy w ramach

badan empirycznych i stosowanych, które uwzględniałyby uwarunkowania geopolityczne i ekonomiczne we wszystkich krajach na świecie. Wolność religijna jest bowiem permanentnie ograniczana w wielu regionach świata. W licznych obszarach życia gospodarczego, społecznego i politycznego dochodzi do dyskryminacji ze względu na wyznawaną religię, o czym alarmują organizacje monitorujące. Ogólna sytuacja ludzi wierzących na świecie jest zła, ponieważ wzrastają bezpośrednie prześladowania, a także pojawiają się nowe formy dyskryminacji. Dotyczy to zwłaszcza chrześcijaństwa, zarówno w postaci tzw. miękkiej jako chrystianofobia, jak również krwawych prześladowań. Wiele z nich ma miejsce w regionach konfliktów zbrojnych, ale inne dotyczą kraje o ugruntowanej tradycji demokracji i ochrony praw człowieka.

Badania stosowane wolności religijnej są z konieczności multidyscyplinarne. Obejmują zagadnienia takich dyscyplin jak: nauki prawne, socjologia i politologia, stosunki międzynarodowe, pomoc społeczna, bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe, komunikacja społeczna. Każda z nich posługuje się własnymi metodami, które należy uwzględniać i odpowiednio dopasować w badaniach nad wolnością religijną. Ponadto konieczne jest wzięcie pod uwagę samoświadomości poszczególnych instytucji religijnych i sposobów społecznego funkcjonowania. Tak nakreślona przestrzeń badań stosowanych od strony podmiotowej przekracza możliwości pojedynczego badacza. W związku z tym potrzeba współpracy jednostek naukowych z instytutami i centrami posługującymi się konkretnymi metodami empirycznymi i statystycznymi, które dopasowane do specyfiki danego zagadnienia mogą dać wymierne rezultaty.

Z racji dynamiki zmian religijnych na świecie oraz różnorodności dziedzin, w których przeprowadza się badania stosowane, dużą trudnością jest opracowanie odpowiedniej metodologii. Samo pojęcie wolności religijnej jest niejednoznaczne, podobnie jak zróżnicowanie wyznań. Używanie wyłącznie narzędzi ilościowych w pomiarach empirycznych nie daje tu zbyt dobrych wyników. Trzeba zatem posługiwać się zmiennymi latentnymi, które na podstawie przejawów różnych innych cech pozwalają wysnuć wniosek co do badanej cechy. Ponadto łatwiej jest badać wolność religijną w aspekcie negatywnym, czyli działań naruszających jej podstawy. Wchodzi w to szeroki wachlarz sposobów, na jakie dana osoba lub wspólnota może czuć się dyskryminowana w porównaniu z innymi (Instytut Statystyki, b.r.w., [12.12.2022]). Podstawowymi indeksami pomiarowymi stosowanych chociażby przez Pew Research Center oraz Instytut Statystyki Kościoła Ka-

tolickiego są: stosunek instytucji państwa do religii (*Government Restrictions Index* – GRI) oraz nastawienie społeczeństwa do religii (*Social Hostilities Index* – SHI). GRI obejmuje następujący szereg czynników: artykuły konstytucyjne poświęcone wolności religijnej, przenikanie się organów państwa i religii, przejawy zakazów konwersji i szerzenia treści religijnych, swoboda działania misjonarzy, prawo dotyczące stroju religijnego, reakcja lub jej brak na dyskryminację i nadużycia względem mniejszości religijnych przez inne grupy, regulacja spraw religijnych przez organy państwowe, formalne zakazy istnienia danego wyznania, dążenie do całkowitego wyeliminowania danej grupy (Instytut Statystyki, b.r.w., [12.12.2022]). Za pomocą indeksu SHI bada się: przemoc motywowaną nienawiścią religijną lub uprzedzeniami, ataki terrorystyczne z pobudek religijnych, religijne konflikty zbrojne, ograniczanie swobód jednej grupy religijnej przez drugą, narzucanie norm religijnych przez przemoc, wrogość wobec konwersji (Instytut Statystyki, b.r.w., [12.12.2022]).

Ważnym elementem badań stosowanych wolności religijnej jest umiejętność zbierania materiału i dokumentowanie poszczególnych przypadków jej naruszania. Posiada ona dwie formy. Pierwsza polega na monitorowaniu większych regionów, np. danego kraju, co do zgodności z międzynarodowymi czy krajowymi ustaleniami prawnymi w toczącym się procesie legislacyjnym i implementacyjnym. W drugiej formie zbiera się i analizuje poszczególne przypadki (*case monitoring*), które dotyczą osób lub grup będących ofiarami w celu przeprowadzenia procesu prawnego oraz zadośćuczynienia za krzywdy. Organizacje pozarządowe monitorujące poziom wolności religijnej najczęściej łączą obie formy (Open Doors, 2022, 36, [12.12.2022]). Poza tym monitoring sytuacji wymaga zbierania dodatkowych informacji wpływających na przebieg całego procesu. Obejmują one zagadnienia historyczne, prawne, geopolityczne, ekonomiczne, społeczne, demograficzne, które częściowo obejmują zakres badań podstawowych. Sama dokumentacja również jest dwójakiego typu. Pierwszy korzysta z dotychczasowych wyników badań, drugi natomiast jest pracą na miejscu poprzez wywiad indywidualny, grupowy, spotkania tematyczne. W przypadku zbierania informacji konieczne jest uwzględnienie różnorodności źródeł potwierdzających dany fakt, ponieważ podnosi to wiarygodność materiału. Chodzi o uzyskanie odpowiedniego przekroju społecznego prowadzonych badań. Łamanie wolności religijnej dokonuje się najczęściej w tzw. grupach ryzyka, czyli wobec osób szczególnie narażonych na pomniejszanie ich praw: kobiet, dzieci, uchodźców, mniejszości religijnych, migrantów zarobkowych,

więźniów (Open Doors, 2022, 38, [12.12.2022]). Monitorowanie sytuacji daje możliwość ukazania panujących trendów, odkrycia głębszych przyczyn dyskryminacji oraz postulowania zmian w postaci określenia koniecznych kroków działania praktycznego we współpracy z instytucjami rządowymi lub międzynarodowymi, a także sądami.

W pojedynczych badaniach opracowuje się szczegółową metodologię obejmującą cel projektu, specyfikę i elementy wolności religijnej podlegające badaniu, grupę docelową, zasięg przestrzenny, trwanie projektu oraz rodzaj audytorium, wobec którego zostaną zaprezentowane wyniki i postulaty zmian (Open Doors, 2022, 37, [12.12.2022]). Sam proces składa się z kilku etapów, czyli planu, zbierania informacji, weryfikacji i analizy danych. Na końcu całość powinna zostać jeszcze raz oceniona pod kątem realizacji postawionych na początku zadań oraz postulować dalsze, być może szersze, badania.

Rozpoczęcie badań polega na określeniu wskaźników ilościowych i jakościowych, na podstawie których będzie można określić stopień przestrzegania wolności religijnej. Wyznaczają one granice zbierania informacji i powinny być zakorzenione w pozostałych prawach człowieka oraz odnosić się do standardów wolności religijnej. ONZ wyróżnia następujące typy wskaźników: strukturalne (dotyczące podstawowych zasad i praw), procesowe (oddziaływanie na praktykę społeczną) i wynikowe (kierunek zmian) (United Nations, 2012, 97, [12.12.2022]). W porządku prawnym funkcjonują trzy poziomy odniesienia: międzynarodowy ze szczególnym uwzględnieniem ratyfikowanych przez kraj umów; prawa krajowego oraz aktualna sytuacja prawna i społeczna w kraju. Jeśli chodzi o kryteria badań, to muszą one odzwierciedlać naturę wolności religijnej, która jest dwuwymiarowa. Posiada charakter wewnętrzny (*forum internum*) i zewnętrzny (*forum externum*), co w przypadku naruszeń oznacza widzialne bądź czysto duchowe skutki ograniczania tej wolności. Dotyczy to szczególnie prawa do wyznawania lub zmiany religii, zaś w aspekcie zewnętrznym – sposobów jej publicznego wyrażania w ramach wspólnoty wierzących. Dlatego istnieją dwa podstawowe sposoby łamania prawa do wolności: przez przemoc oraz dyskryminację. Dyskryminacja jest mniej oczywista i dokonuje się na wielu płaszczyznach. Uderza nie tyle w samo prawo do wolności religijnej, ile w równość wobec tego prawa (*International Covenant*, 1966, [12.12.2022]). Łamanie prawa dokonuje się przez dwa podmioty: państwa oraz społeczeństwa. Czasami występują one łącznie, zwłaszcza w przypadkach przemocy sąsiedzkiej, wobec której władze lokalne lub krajowe nie chcą reagować.

Państwo bowiem ma obowiązek nie tylko stanowienia prawa, ale zapewnienia jego przestrzegania przez wszystkich obywateli, którzy podpadają pod jego jurysdykcję. Poza tym rządy w państwach nie stanowią przeważnie monolitów, a więc mogą istnieć różne grupy wpływu aktywne na poziomie samorządowym i lokalnym, które nie zachowują prawa do wolności religijnej. Pozapaństwowe grupy łamiące prawo do wolności religijnej zwykle są bardzo zróżnicowane: od paramilitarnych bojówek, instytucji religijnych, przywódców społecznych, biznesu, mediów, organizacji pozarządowych, społeczności lokalnych aż po jednostki (Petersen, Marshall, 2019, 27–29). Czynnikiem, który zawsze należy brać pod uwagę, jest wojsko. W niepewnych sytuacjach politycznych odgrywa ono ważną rolę w danym regionie, czasami aż do całkowitego przejęcia władzy. Ponadto z racji przecinania się różnych praw człowieka z prawem do wiary zachodzą dodatkowe okoliczności dyskryminacji, które należy wyodrębnić i monitorować, ponieważ wpływają na poziom wolności religijnej w danym miejscu. Należą do nich: wolność słowa, zgromadzeń, ochrony migrantów wewnętrznych (w ramach jednego kraju) i zewnętrznych, ludności rdzennej i mniejszości, formy rasizmu, ksenofobii, nietolerancji, terroryzmu, przemoc wobec kobiet, promocja sprawiedliwości i zadośćuczynienia za krzywdy, arbitralne, doraźne i pozasądowe egzekucje, tortury i nieludzkie traktowanie, system edukacji, uczestnictwo w dobrach kultury (Open Doors, 2022, 121, [12.12.2022]).

Badania analityczne powinny obejmować również pozytywną stronę wolności religijnej, czyli jej wpływ na sytuację polityczną, społeczną, kulturową, gospodarczą itp. Wbrew rozpowszechnionemu w krajach laickich twierdzeniu o konieczności całkowitej neutralności wobec religii ta nie tylko buduje wspólnotę osób wierzących i promuje działalność dobroczynną, ale wzmacnia gospodarkę. Warto prowadzić badania wpływu wolności religijnej na ekonomię i działania biznesowe, czego przykładem są działania Religious Freedom & Business Foundation (RFBF). Ta fundacja zajmuje się edukacją międzynarodowych firm i organizacji pozarządowych na temat pozytywnej roli religii w miejscu pracy oraz jej oddziaływania na całą gospodarkę. Na podstawie własnych badań RFBF wylicza, że organizacje religijne co roku wnoszą do gospodarki USA 1,2 bln dolarów (Religious Freedom & Business, b.r.w., [12.12.2022]). Przeprowadzane są analizy porównawcze wzrostu gospodarczego w krajach i firmach o wysokim i niskim wskaźniku REDI (Religious Equity, Diversity & Inclusion). Bada się główną działalność danej organizacji pod kątem treści związanych z religią, działania pracowniczych grup wzmacniających inkluzywność i poczucie wspólnoty w zakresie wiary

oraz zewnętrzne szkolenia, podczas których uczestnicy dzielą się swoimi doświadczeniami związanymi z religią (*Corporate Religious Equity*, 2023, [12.12.2022]). Raporty wykazują, że troska o zapewnienie wolności religijnej w biznesie skutkuje mniejszą korupcją, większym spokojem i tolerancją, co przekłada się na stabilność działalności gospodarczej, ogólnie mniejszymi restrykcjami w pozostałych dziedzinach, większą różnorodnością i wzrostem ekonomicznym (Grim, 2014, [12.12.2022]). Analizy podejmowane w ramach badań są następnie przekuwane w wiedzę ekspercką, programy edukacyjne, praktykę biznesową i platformę wymiany międzyreligijnej.

Wolność religijna w badaniach wdrożeniowych

Wyniki badań stosowanych w zakresie religii najczęściej są publikowane w postaci raportów o różnorodnym statusie naukowym. W ramach poszczególnych organizacji układają się one w serię raportów przedstawiających zmieniające się trendy. Ukazują się liczne raporty okresowe bądź poświęcone sytuacjom kryzysowym obejmujące swym zasięgiem całe kontynenty, zbierające liczne przypadki do dalszej analizy lub częściowo je analizujące. Zawierają one wywiady, studia przypadków, formy dyskryminacji. Umiejętne korzystanie z tych danych ma charakter wdrożeniowy, ponieważ wiele z nich zawiera rekomendacje zmian oraz śledzi proces ich implementowania na danym poziomie, np. krajowym. Raportowanie zjawisk społecznych jest skutecznym narzędziem nacisku na grupy, które ograniczają wolność religijną, zwłaszcza w przypadku braku równowagi sił.

Bardzo ważnym elementem badań stosowanych jest odniesienie praktyczne (polityczne), które w przypadku wolności religijnej ma rozbudowaną strukturę, począwszy od wczesnego dostrzegania rodzących się trudności oraz określenia norm zachowania prawa. Wyniki badań służą zmianom społecznym, ponieważ na ich podstawie wypracowuje się mechanizmy przekazu informacji oraz próbuje się wpływać na organizacje, gdzie dochodzi do łamania prawa do wolności religijnej. Chodzi więc o przeciwdziałanie dyskryminacji oraz prześladowaniom ze względu na wyznawaną wiarę, a od strony pozytywnej wzmacnianie działalności charytatywnej i społecznej instytucji religijnych. W przypadku poszczególnych krajów, gdzie łamane jest prawo do wolności, pojawia się konieczność reakcji na forum międzynarodowym lub skutecznienia rozwiązań krajowych. Ponadto dąży się do ukarania sprawców przestępstw przeciwko wolności religijnej na drodze sądowej lub *quasi* sądowej w postaci powołanych komisji oraz zadość-

uczynienia ofiarom. Ogólnie można wskazać na przeprowadzanie działań na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym. Ich stopień i skala zależą od natury pozyskanych danych, wrażliwości reżimu i wpływu społecznego oraz woli zmian u ofiar. Powstaje w ten sposób wiedza ekspercka, którą odpowiednio wdraża się w praktykę społeczną.

Cząstkowe wyniki badań stosowanych poddane badaniom wdrożeniowym składają się na monitorowanie stanu wolności religijnej w postaci raportów z różnych rejonów świata i poszczególnych krajów, zwłaszcza tam, gdzie jest ona zagrożona. Chodzi o społeczne wykorzystanie informacji naukowej w mediach o szerokim zasięgu, np. *social media*, organizowanie konferencji, kampanii, publikację raportów. Mają one na celu nie tylko zapoznanie ludzi z kwestią wolności religijnej, ale również mobilizowanie do działania, wspierania inicjatyw mających na celu rozszerzanie wolności religijnej przez petycje, pokojowe marsze, pisanie listów itp. Szczególnie istotna jest współpraca z mediami, ponieważ dzięki ich pracy można mocniej wpływać na rzeczywistość (Open Doors, 2022, 117, [12.12.2022]). Wyniki badań wdrożeniowych zebrane w formie raportów pozwalają na wyciąganie ogólniejszych wniosków na tle istniejących powiązań utrudniających przestrzeganie prawa. Raport taki łączy w sobie dane, aktualne trendy, dowody oraz motywuje do zmian. Jego skuteczność obejmuje wcześniejszy namysł nad kwestią rodzaju przekazywanej treści oraz charakterze odbiorcy. Raportowanie pozwala zwiększać świadomość opinii publicznej na temat skali łamania podstawowego prawa człowieka. Dobrze przygotowany raport oparty na wiarygodnych dowodach łamania wolności religijnej przyczynia się do budowania woli zmian, poczynawszy od poziomu najniższego, lokalnego przez krajowy aż do wykorzystania przez organizacje międzynarodowe. Z racji zastosowanych narzędzi oraz ogólnego autorytetu nauki raporty mogą być używane bezpośrednio lub pośrednio do wpływania na agendy polityczne, powodując – nawet jeśli powolne – zmiany. Dotyczy to zarówno lobbowania wobec władz publicznych, jak i prywatnych osób i organizacji zależnie od danej kwestii i rodzajów relacji między podejmującymi decyzję a wytycznymi.

Wyróżnia się dwa typy bezpośredniego oddziaływania na zmianę sytuacji łamania prawa wolności religijnej, które mogą się wzajemnie przenikać: wsparcie organizacji międzynarodowych oraz postępowanie prawne. Chodzi w nich o wykorzystanie różnych metod zaangażowania i wpływu na ośrodki decyzyjne, aby zaradziły sytuacjom, w których dochodzi do łamania prawa do wolności religijnej jednostek i grup. Cele takiego oddziaływania

są uzależnione od danej sytuacji. W przypadku pojedynczej ofiary chodzi o bezpośrednie wsparcie i usunięcie szkody. Gdy celem ataku jest wspólnota religijna, należy objąć działaniem wszystkich jej członków. W przypadku braku odpowiedniego prawa lub istnienia prawa dyskryminującego konieczny jest wpływ na organy ustawodawcze. Natomiast jeżeli istnieje prawo krajowe zabezpieczające wolność, ale nie jest przestrzegane, należy szukać poparcia organizacji międzynarodowych oraz używać metod przez nie wypracowanych (Open Doors, 2022, 116–117, [12.12.2022]).

Liczne organizacje międzynarodowe monitorują sytuację światową, jeśli chodzi o przestrzeganie konkretnych norm oraz podpisane konwencje przez poszczególne kraje. Biuro Wysokiej Komisji ONZ ds. Praw Człowieka podaje daty i treść konkretnych 18 traktatów, które zostały ratyfikowane na świecie. Organy ONZ publikują również traktaty według podziału na obronę poszczególnych praw. Wydają Powszechny Przegląd Okresowy (Universal Periodic Reviews), który w każdym kraju raportuje stan przestrzegania praw człowieka. Wszystkie powyższe instytucje podają dane okresowe, które są na bieżąco aktualizowane. Rada Praw Człowieka ONZ powołuje specjalnego rzecznika ds. wolności religijnej, którego zadaniem jest określanie istniejących i pojawiających się przeszkód w korzystaniu z prawa do wolności religijnej oraz przedstawianie sposobów pokonywania tych przeszkód. Publikuje on liczne raporty dotyczące poszczególnych tematów oraz krajów, zawierające wyniki badań oraz postulaty zmian. W ramach zaangażowania ONZ na polu religijnym zostały wypracowane grupy postulatów do wdrożenia, np. „Faith4Rights” związane z Deklaracją w Bejrucie (Office of the UN, 2021, [12.12.2022]).

Liczne kraje i organizacje wydają swoje raporty wolności religijnej. Monitoring wolności religijnej znajduje swoje odzwierciedlenie w corocznych raportach Stanów Zjednoczonych: Annual International Religious Freedom Report (Departament Stanu USA) (Office of International, 2022, [12.12.2022]) oraz Roczny raport Komisji Stanów Zjednoczonych ds. Wolności Religijnej w świecie (United States Commission, 2022, [12.12.2022]), które zawierają bieżące rekomendacje dla administracji rządowej i Kongresu oraz wyniki realizacji rekomendacji z poprzedniego roku. Cykliczne raporty religijne dotyczące wszystkich krajów na świecie wydaje The Pew Research Center, np. Annual Restrictions on Religion (Baronavi, 2022, [12.12.2022]).

Istnieje wiele innych organizacji promujących wolność religijną oraz prowadzących badania i publikujące wyniki na skalę międzynarodową. Jed-

ną z nich jest Freedom of Religion or Belief Learning Platform. Ta nordycka inicjatywa ekumeniczna koncentruje się na wymiarze szkoleniowym, edukacyjnym, warsztatowym i chce docierać z przesłaniem wolności religijnej do parlamentarzystów, prawników, duchownych, instytutów religijnych, studiów prawa międzynarodowego, organizacji pozarządowych, mediów. Duże znaczenie i zasięg wśród odbiorców mają publikacje Religious Freedom Institute oraz Open Doors World Watch List. Od strony naukowej ważną publikacją jest International Protocol on Documenting Violations of Religious Freedom, która podejmuje wiele kwestii metodologicznych dotyczących dokumentacji, monitoringu oraz sposobów implementacji wyników.

Co dwa lata swój międzynarodowy raport publikuje Papieskie Stowarzyszenie Pomoc Kościołowi w Potrzebie (Aid to the Church, 2021, [12.12.2022]). Najnowszy raport pochodzi z 2021 r. i przedstawia w ogólnym wniosku, że większość światowej populacji (5,2 mld) żyje w krajach, które naruszają prawo do wolności religijnej, natomiast grupą religijną najbardziej zagrożoną prześladowaniami są chrześcijanie. Również w Europie mimo dominacji chrześcijaństwa raporty wskazują na rosnącą nietolerancję i dyskryminację wobec wyznawców tej religii. Observatory on Intolerance and Discrimination against Christians in Europe Annual Report 2021 przedstawia dokumentację przestępstw popełnionych przeciwko chrześcijanom w 19 krajach europejskich; w 14 krajach miały miejsce ataki fizyczne, a w 4 – morderstwa (Observatory on Intolerance, 2022, [12.12.2022]). Ponadto rośnie zjawisko autocenzury wśród chrześcijan, tzw. *chilling effect*, która szczególnie dotyczy edukacji, miejsca pracy, sfery publicznej, stosunków społecznych i mediów. Chrześcijanie stają się przedmiotem negatywnych stereotypów, a ich organizacje są często wykluczane z platform społecznościowych. Coraz bardziej ogranicza się stosowanie klauzuli sumienia w zawodach medycznych.

Raporty wolności religijnej dostępne w języku polskim oraz dotyczące Polski mają bardziej charakter dokumentacyjny i monitorujący, choć można na ich podstawie opracowywać kierunki badań wdrożeniowych. Punktem wyjścia są raporty Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, ostatni z 2019 r. (Instytut Statystyki, 2019b, [12.12.2022]). We wnioskach opracowanych na podstawie zebranych danych można przeczytać, że naruszanie wolności religijnej w Polsce nie odnosi się wyłącznie do paragrafów prawa karnego, ale ma swoje mniej wyraziste przejawy w przestąpieniu publicznej oraz na rynku pracy, co wskazuje na kierunki działań

praktycznych. Papieskie Stowarzyszenie Pomoc Kościołowi w Potrzebie w Polsce we współpracy z Uniwersyteckim Centrum Badań Religijnych UKSW tłumaczy streszczenia obszernych raportów światowych dotyczących prześladowania chrześcijan oraz wolności religijnej, o których była mowa wyżej (Pomoc Kościołowi, 2022, [12.12.2022]). Cenny raport przedstawiający przypadki naruszenia prawa do wolności religijnej w Polsce w 2021 r. opublikowało Laboratorium Wolności Religijnej z Torunia (Laboratorium Wolności, 2022, [12.12.2022]). Naruszenia zostały podzielone na siedem kategorii: fizyczne ataki na osoby wierzące; niszczenie i znieważanie miejsc kultu; niszczenie i znieważanie symboli religijnych i przedmiotów czci religijnej; ograniczanie publicznego wyznawania wiary; dyskryminacja ze względu na przekonania religijne; nawoływanie do nienawiści na tle różnic wyznaniowych albo znieważanie grupy ludności lub jakiejś osoby z powodu jej przynależności wyznaniowej; inne. Liczne raporty i ekspertyzy prawne dotyczące wolności religijnej przygotowuje Instytut Ordo Iuris. Na zlecenie Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości powstał Raport przedstawiający przypadki naruszenia prawa do wolności religijnej w Polsce w odniesieniu do chrześcijan w 2019 r. (Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, 2019, [12.12.2022]). Ogólnie da się wykazać w kwestii wolności religijnej, że narastają napięcia społeczne i poczucie zagrożenia, stwierdza się niewystarczalność kar dla sprawców lub zupełny ich brak, brak programu prewencyjnego, łączność łamania prawa do wolności z innymi przekroczeniami, zwłaszcza w zakresie wykonywanej pracy.

* * *

Badania naukowe wolności religijnej dokonują się na trzech poziomach teoretycznym, stosowanym i wdrożeniowym. Każdy z nich posiada własną specyfikę, choć jednocześnie opiera się na wynikach poziomu poprzedniego. W ramach badań podstawowych można wyróżnić następujące składowe: elementy wolności religijnej, model chrześcijański wolności religijnej, zagadnienie wolności, wzajemne przenikanie się i związanie poszczególnych praw człowieka, redukcjonizm postawy neutralności, religia a państwo. Badania stosowane dotyczą wpływu zapewnienia wolności religijnej na sytuację polityczno-społeczną i gospodarczą. Chodzi o dowartościowanie harmonii społecznej oraz monitoring prześladowań w oparciu o indeksy pomiarowe i przygotowaną dokumentację. W badaniach wdrożeniowych na podstawie poprzednich badań opracowuje się rekomendacje zmian i analizuje ich implementację.

BIBLIOGRAFIA

- Aid to the Church in Need, 2022, *Religious Freedom in the World. Report 2021*, <https://acninternational.org/religiousfreedomreport/home/> [12.12.2022].
- Baronavski, Ch. [i in.], 2022, *Religious restrictions around the world*, Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/topics/restrictions-on-religion/> [12.12.2022].
- Bernaciński, Ł., Wawrzyniak, A., 2022, *Opinia prawna w przedmiocie wykonywania praktyk religijnych podczas odbywania czynnej służby wojskowej*, <https://ordoiuris.pl/wolnosc-obywatelskie/opinia-prawna-w-przedmiocie-wykonywania-praktyk-religijnych-podczas-odbywania> [12.12.2022].
- Corporate Religious Equity, Diversity & Inclusion (REDI) Index*, <https://religiousfreedomandbusiness.org/redi> [12.12.2022].
- Foris Working Group Report, 2021, *Why People Need Religious Institutions and Why Religious Institutions Need Freedom*, Religious Freedom Institute, <https://religiousfreedominstitute.org/wp-content/uploads/2022/06/Subgroup1WorkingGroupReport.pdf> [12.12.2022].
- Grim, B.J., 2014, *The link between economic and religious freedoms*, World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2014/12/the-link-between-economic-and-religious-freedoms/> [12.12.2022].
- Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, b.r.w., *Metodologia badań wolności religijnej*, <https://iskk.pl/badania/wolnosc-religijna/236-metodologia-badan-wolnosci-religijnej> [12.12.2022].
- Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, 2019, *Wolność religijna w Polsce. Raport Statystyczny*, Warszawa, https://iskk.pl/images/stories/Instytut/dokumenty/01-16_Raport-2019_prev_czyste.pdf [12.12.2022].
- Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, 2020, *Raport przedstawiający przypadki naruszenia prawa do wolności religijnej w Polsce w odniesieniu do chrześcijan w 2019 r.*, <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2021/05/RAPORT1.pdf> [12.12.2022].
- International Covenant on Civil and Political Rights*, art. 26, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> [12.12.2022].
- Jabłońska P., 2023, *Dziecko jako podmiot wolności religijnej. Nauczanie religii w polskiej szkole publicznej a wolność sumienia i wyznania osoby małoletniej w świetle prawa świeckiego i kanonicznego*, Warszawa.

- Jabłońska P., 2022, *Wolność sumienia i wyznania osoby małoletniej w Polsce w latach 1918–2015*, Pelplin.
- Open Doors International Religious Freedom Institute, 2022, *International Protocol on Documenting Violations of Religious Freedom*, <https://religious-freedominstitute.org/wp-content/uploads/2022/07/InternationalProtocolonDocumentingViolationsofReligiousFreedom-DIGITAL-ODI-2022-1.pdf> [12.12.2022].
- Jan Paweł II, 1981, Orędzie na Międzynarodowy Dzień Pokoju *Chcesz służyć pokojowi – szanuj wolność*, 1 I 1981, <https://www.niedziela.pl/artikul/2274/Oredzie-na-XIV-Swiatowy-Dzien-Pokoju---1> [12.12.2022].
- Jan Paweł II, 1988, Orędzie na Światowy Dzień Pokoju *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia*, 1 I 1988, <https://www.ekai.pl/dokumenty/oredzie-na-swiatowy-dzien-pokoju-1988> [12.12.2022].
- Laboratorium Wolności Religijnej, 2022, *Raport przedstawiający przypadki naruszenia prawa do wolności religijnej w Polsce w 2021 r.*, <https://laboratoriumwolnosci.pl/wp-content/uploads/2022/05/LWR-Raport-2021.pdf> [12.12.2022].
- Observatory on Intolerance and Discrimination against Christians in Europe, 2022, *Annual Report 2021*, https://www.intoleranceagainstchristians.eu/fileadmin/user_upload/publications/files/Annual_Report_2022_-_ONLINE_Web_View_Final.pdf [12.12.2022].
- Office of International Religious Freedom, 2022, *2021 Report on International Religious Freedom*, <https://www.state.gov/reports/2021-report-on-international-religious-freedom/> [12.12.2022].
- Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 2021, *Faith for Rights. The Beirut Declaration and its 18 commitments*, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Faith4Rights.pdf> [12.12.2022].
- Petersen, M.J., Marshall, K., 2019, *The International Promotion of Freedom of Religion or Belief: Sketching the Contours of a Common Framework*, Copenhagen.
- Piechowiak, M., 1994–1995, *Wolność religijna — aspekty filozoficznoprawne*, „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju”, z. 3, s. 7–21.
- Pomoc Kościołowi w Potrzebie, 2022, *Prześladowani i Zapomniani? Raport o chrześcijanach prześladowanych za wiarę w latach 2020–22. Streszczenie*, https://pkwp.org/uploads/tinymce/pliki/ACN%20PF_%202022%20PL.pdf [12.12.2022].

- Religious Freedom & Business Foundation, b.r.w., *Religious Freedom Helps Businesses & Economies Grow*, <https://religiousfreedomandbusiness.org/religious-freedom-helps-businesses-economies-grow> [12.12.2022].
- Religious Freedom Institute, 2022, <https://religiousfreedominstitute.org/our-mission-vision/> [12.12.2022].
- Sobczak, J., 2007, *Wolność badań naukowych – standardy europejskie i rzeczywistość polska*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 2, s. 53–74.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2012, *Human Rights Indicators. A Guide to Measurement and Implementation*, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Human_rights_indicators_en.pdf [12.12.2022].
- United States Commission on International Religious Freedom, 2022, *2022 Annual Report*, <https://www.uscifr.gov/sites/default/files/2022%20Annual%20Report.pdf> [12.12.2022].
- Zalewski, B. [i in.], 2021, *Wolność kultu religijnego w wybranych krajach Europy – ograniczenia związane ze stanem epidemii wirusa Sars-CoV-2*, <https://ordoiuris.pl/wolnosc-sumienia/wolnosc-kultu-religijnego-w-wybranych-krajach-europy-ograniczenia-zwiazane-ze> [12.12.2022].